

Український «Омен»

Валентинов А., Дяченко М., Дяченко С., Олди Г. Л.

Рубеж. Фантастический роман. —

СПб.: «Стихия озон», Terra Fantastica, 1999. — 576 с., ил.

Чорний І. В.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 2. – Харків: Майдан, 1999. – С. 276-285.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

УКРАЇНСЬКИЙ «ОМЕН»

Валентинов А., Дяченко М., Дяченко С., Олди Г. Л. Рубеж. Фантастический роман. — СПб.: «Стихия оЗон», Terra Fantastica, 1999. — 576 с., ил.

Роман «Рубіж» вийшов й читався тими днями, коли вся планета готувалася до чергового кінця світу, який, згідно з пророкуваннями Но-страдамуса, повинен був відбутися 11 серпня 1999 р. Чи то автори на-вмисне підгадали час виходу книги, або ж це був просто збіг обста-вин (хоча в літературі, а тим більше фантастичній, такі збіги — яви-ща рідкісні), але сама атмосфера, пронизана відчуттям кінця, розпа-ду, сприяла спілкуванню з письменниками та їх витвором. Адже кни-га присвячена саме Кінцеві світу.

Чогось такого читач й очікував від письменників. Дилогія Г. Л. Олди й А. Валентинова «Нам тут жити», яка вийшла нещодавно і в якій змальовано події, що відбуваються після Армагедону, налаш-товувала нас на появу книги про саму останню битву між Господом та Сатаною. Мабуть, врахувавши докори критики щодо недостатньої уваги до лірики, творці жанрів «філософського бойовика» та «крипто-історії» вирішили залучити до співпраці і знаменитий сімейний дует з Києва — Марину та Сергія Дяченків. Експеримент з авторським ко-лективом у п'ятеро чоловік загрожував небезпекою перетворення книги у черезсмулля, настільки різною є творча манера кожного з поважних Майстрів (пишемо це слово з великої літери, адже творчість авторів, поза сумнівами, складає золотий фонд вітчизняної фантасти-ки). На щастя, черезсмулля не вийшло. У «Рубежі» знаходимо полі-фонію, що стала одним з головних прийомів архітектоніки роману.

Про що й про кого ця книга? Десь, колись, в якійсь країні, а точніше, на Україні XVIII ст., яка процвітає під мудрим правлінням гетьмана Розумовського, у вдови Ярини Киричихи народилося дитя-безбатченко. Щоправда, батько у нього є, але такий, що краще б його й не було. Тому що на Ярину звернув свою увагу сам Сатана.

Немовля одразу ж стає причиною нещастя членів його сім'ї (мати вмирає, брат стає вигнанцем), малої батьківщини (на село Гонтів Яр нападають бандити й знищують його) та об'єктом полювання всіляких добрих та злих сил. А якщо сказати, що звуть малюка Зоряниця, або ще Той, що несе світло (латиною Люцифер), то все стає на свої місця. Одразу ж згадується роман Д. Зельцера «Омен» з його героєм Дем'єном. Так, «Рубіж» — такий собі «Омен» по-українськи. З відьмами, чортами, запорожцями, жидами, тютюном, салом та горілкою. Як вдало помітили автори, полюбляють у нашому Сосуді «байки про опиряків... полюбляють особливою, щирою та безкорисливою любов'ю».

Якщо вже мова зайшла про літературні ремінісценції, то їх у романі немало. Взагалі, включення своїх творів до загальнолітературного контексту — один з важливих елементів поезики книг Г. Л. Олді та Валентинова (у подружжя Дяченко цього менше). Це принципова позиція, яка служить не стільки для того, щоб зайвий раз показати освіченість, глибоку ерудицію авторів, скільки для чіткого визначення того напрямку літературних традицій, у якому працюють письменники. Згадаєм, що започаткував цей прийом ще невідомий автор безсмертного «Слова о полку Ігоревім», який спом'янув у зачині пісні одного з своїх безпосередніх попередників і вчителів — віщого Бояна. Це ж і у «Рубежі». З перших же сторінок роману ми налаштовуємося на певну хвилю. «Пролог на небесах» відсилає нас до книг Священного писання «Берейшит, або Буття; Тегидим, або Псалтир», книги Йова, до Корану, тлумачень мудреців Мішни й великої книги Зогар. І сам «Пролог» є блискучою стилізацією під ці стародавні книги. Так окреслено одну з головних сюжетних ліній «Рубежу» — лінію «чортячого сина» та його батька, бунтівного янгола.

Наступний прошарок ремінісценцій у романі пов'язаний з творчістю нашого великого земляка й одного з засновників «хімерної» прози у вітчизняній літературі М. В. Гоголя. На сторінках книги зустрічаються мотиви та образи «Вія», «Петербурзьких повістей», «Тараса Бульби» і, звичайно ж, «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки». Досить буде сказати, що однією з другорядних (чи ж другорядних?) діючих осіб стає пасічник Рудий Панько — старий відьмак, який

допомагає героям осідлати чорта, щоб злітати на ньому до Петербургу за візою до Інозем'я. Поспіль згадується й сам автор «Вечорів» — «панич з Великих Сорочинців», який «поїхав до москалів, аж до самого Пітербурху; байки... там, кажуть, друкує, про душі мертв'ячі... шинель начепив, носа задрав; та по їхньому клятому Невському прошепкту гоголем...». Отже, ще одна традиція (традиція українського «химерного» роману) й ще одна сюжетна лінія, пов'язана з українським козацтвом.

Окрім цього, є у «Рубежі» посилення й на інші літературні джерела. Наприклад, на оповідання В. Перевіна «Кришталний світ» (епізод з зіткненням героїв у Петербурзі з трьома вершниками). Сюжетна лінія Юдки-Душогубця, на наш погляд, бере витoki з поезії Т. Г. Шевченка (насамперед, з його поеми «Гайдамаки»). Не забули автори й власну творчість. У другій частині роману зустрічаються ремінісценції з романів М. та С. Дяченків «Ритуал», Г. Л. Олді «Я візьму сам» та А. Валентинова «Овернський клірик». Тут вбачається не тільки елемент легкої самоіронії, але й момент знову-таки знаковий, який дозволяє визначити жанр «Рубежу» як сплав «філософського бойовика» (Олді), «криптоісторії» (Валентинов) й «чарівного роману» (Дяченки).

Взагалі ж дати жанрове визначення «Рубежу» досить складно. Тут можна казати про деякий жанровий конгломерат. З одного боку, — це роман містичний, релігійно-філософський. Автори торкаються питань есхатології та кабалістики, намагаються розібратися у взаємовідносинах Бога та Сатани, природі добра та зла. З іншого боку, у книзі діють всілякі «опиряки», чаклуни, відьми, нечиста сила. Причому усе це круто замішано на національному українському фольклорі зі згадуванням знакових персонажів. Так що можна мовити й про «химерний», або бароковий роман. Поява ж мандрівних героїв, пов'язаних обітницею, представників цивілізацій Інозем'я (крунгів, хронгів, Глиняних Шакалів, залізних їжаків) дозволяє побачити у «Рубежі» зразок «fantasy». Нарешті, історико-побутові реалії, *colour locale*, які відносять час подій до другої половини XVIII ст. (згадки про гетьмана К. Розумовського та Григорія Сковороду, аудієнція у Катерини II, образ Потьомкіна), і які одночасно де в чому не співпадають з реальною

історією (перемога Мазепи під Полтавою і взяття у полон Меншикова, літературна діяльність Гоголя, який народився у «нашому» світі в 1809 р.) дозволяють говорити про «альтернативну» або «криптоісторію».

Та все ж: про що і про кого «Рубіж»? Глибокий аналіз ідейно-тематичного змісту роману зайняв би не одну сторінку. Спробуємо зупинитися на головному. Книга ця, як не банально це звучить, про рубежі. Тобто, про кордони. Про кордони між добром та злом, реальним та нереальним, дозволеним та забороненим. Про кордони зовнішні та внутрішні, що знаходяться у самій людині. Про заборони й подолання їх.

Ламати стереотипи важко. Усе наше життя побудоване на них. До них звикаєш, вони стають милими та рідними. Але приходять час, і кордони-рубежі між сталими уявами і нормами поведінки розмиваються, стають прозорими й тонкими, немов плівочки. І тоді настає справжній Кінець світу. Учорашній ворог обертається якщо не на друга, то на союзника. Те, що ми завжди вважали за добро, стає злом. Корисне трансформується в шкідливе. Як тут встояти, як зберегти ясність думки й рівновагу душі? А чи так вже вона потрібна, ця стабільність? Адже життя — це боротьба, рух, а не стагнація. Коли все знаходиться в стані абсолютного спокою, то це не життя, а сон, подоба смерті. Може, кінець світу — це не так вже й погано? Адже настає час порушувати заборони, що й роблять герої «Рубежу».

Центральних персонажів у романі сім: заклятий герой Ріо й чорнокнижник («сацний та потний» пан) Мацапура-Коложанський, хоробра донька валківського сотника Ярина Загаржецька й месник-вбивця Іегуда бен-Йосип, каф-Малах, шезник з Гонтова Яру, й чарівниця Сале Кеваль; а також «чортячий син» (майбутній чи то Антихрист, чи то Спаситель) Зоряниця — Той, що несе Світло. Гадаємо, не випадково в анотації книги не згадується про чумака Гриня, старшого сина удови Киричихи, «чортячого братика». Він зовсім не тягне на головного героя. Краще було б запропонувати це місце валківському сотникові Логину Загаржецькому, такому собі новоспеченому Тарасові Бульбі, який вкотре доводить (чи то спростовує?) тезу про те, що «немає нічого святішого за товариство».

У нашій повоєнній фантастиці тривалий час розглядалося питання про те, чи важко бути Богом? Творці «Рубежу» сформулювали його інакше: чи легко бути демоном, тим, «чий погляд надію губить», і «кого ніхто не любить»? Сюжетна лінія, пов'язана з бунтівним Янголом та його сином, найскладніша у романі.

Взагалі, сюжет, вибраний авторами, не новий ані для світової, ані для російської літератури. Свого часу до нього зверталися Д. Мільтон, Д. Байрон, Т. Мур, Й. В. Гете, А. де Віньї, О. Пушкін, М. Лермонтов. Всі вони, так чи інакше, відроджували біблійний міф про янгола, який повстав проти Творця і Його велінням був перетворений на злого духа. Головним мотивом була ворожість Занепалого Янгола Богові, відчуженість його від світу людей. Цей образ отримав стійке символічне значення, уособлюючи ідею бунту, гордої самотності, неприйняття навколишнього світу.

У «Рубежі» проводиться дещо інша ідея, не схожа на церковно-канонічну й літературну традиції. Автори обстоюють думку про те, що Сатана не є ворогом Творця. Так, Зоряниця цитує Ярніні Загаржецькій вірш з книги Іова, доводячи, що Заперечуючий — не рідкий гість у чертогах Господа, запрошуваний туди разом з іншими янголами. Та, може, це все лише лукаві слова Спокусника, який намагається занапастити чергову невинну душу? Адже Сатана — майстер казуїстики. Однак дії каф-Малаха мовлять сами за себе і свідчать на його користь. Він поступово приходять до розуміння того, що люди й янголи потрібні одне одному. Спілкування з людьми робить Занепалого Янгола немов би людянішим. І врешті решт він починає любити цей вінець творіння Господа і навіть готовий душу покласти за други своя. Пліч о пліч б'ється він з черкасами, обороняючи останній оплот «земної» цивілізації в Інозем'ї.

Олді & К° створюють нове Євангеліє, де ключовими фігурами виступають усе ті ж Батько та Син. «Можу я позбавити весь світ від суду з того дня, коли мене було створено, до нинішнього. А якщо батько мій зі мною — з дня створення світу до нинішнього. А якщо будуть товариші наші з нами, то від дня створення світу до кінця часів». Історія зельцерівського Дем'єна повторюється в українському «Омені» з точністю до навпаки. Знову син Божий, зваблений красою земної діви,

ставши плоттю та кров'ю, сходять на Землю, щоб породити велета, одного з «сильних, здавна славних людей». І, як колись його попередники Аза та Азель, карається позбавленням матеріальності й лишається лише купкою сумління. Син же демона зростає з кожною миттю під наглядом «опиряки» Мацапури-Коложанського. Хто може вирости в такого вихователя з «чортячого сина»? Хіба що Антихрист, губитель світу в полум'ї Армагедону. Проте майбутній Зоряниця — річ у собі. Він розвивається за своїми, не відомими людям законами. Йому від самого початку відомі Добро та Зло. Рубежів для Того, хто несе Світло, не існує. Вони для нього — лише тонкі райдужні плівочки. А люди й усе живе привертають до себе цікаве дитя, яке уособлює загальну Любов. Зоряниця жаліє й любить усіх: і «доброго дядька» Мацапуру, й «злу-добру тітку» Сале, й Ту, що несе Мир Ярину Загаржецьку, й крунгів з хронгами, і навіть грізну сторожу Рубежів, «метеликів» бейт-Малахів. Він вирішує усіх врятувати. Але для цього він повинен «зрости».

Створюючи образ каф-Малаха, автори використали оригінальний прийом, показавши його в процесі учнівства. Для розуміння суті Занепалого важливим є образ відомої історичної особи, каббаліста рав Еліші. Перед нами парадоксальна ситуація: дорослий диявол вчиться, перетворюючись з Заперечуючого на Питаючого й Пізнаючого, а чортеня знає все від самого початку. Завдяки тонким і психологічно переконливим сценам зустрічей учня з Вчителем, що є найсильнішими епізодами роману, ми дізнаємося про те, як народжуються й помирають янголи, що може спровокувати кінець часів, який насправді розклад сил у Господньому воїнстві тощо. Інколи здавалось, що рав Еліша — земне втілення мудрого та грізного Елогіма-Ягве, який жодного разу не з'являється на сторінках роману власною особою, начебто його не стосуються дрібні чвари в Його оточенні.

Вдалою є портретна та мовна характеристики цих героїв. Спів-автори не стали змальовувати чергового Мефістофеля у свитці та шароварах. Їх дияволи навіть симпатичні. Особливо це стосується Зоряниці. Не дивлячись на відносну епізодичність появ героя на сторінках, його подано в динаміці. Поступово з-під типово диявольських рис випростовується те, до чого приходять у фіналі й його батько:

людська подоба. «Так, хлопчина ріс не днями, а годинами, — міркує у книзі Сале Кеваль, — так, його зовнішність швидко мінялася — та, змінюючись, риси обличчя Зоряниці ставали все більше людськими! Ще нещодавно темна, ледве не лускувата шкіра зараз виглядала вже просто смаглявою. Довжелезні вузькі очі зараз видавалися скоріше розкосими, звичайними, хоча й не втратили свого зачаровуючого мерехтіння. «Як зросте ж бо — від дівок відбою не буде — враз подумалося Сале». За допомогою мовної характеристики Зоряниці авторам вдалося передати психологію дитини, до того ж у процесі її розвитку. Поступово дитяче белькотіння отримує сповнене змістом звучання. Серед наївних думок з'являються глибокі філософські узагальнення, які стають несподіванкою для дорослих.

Проте не всі образи головних героїв «Рубежу» рівноцінні й розроблені так майстерно, як згадані вище. Це й не дивно. Роман — дуже грандіозна споруда, і не всі цеглинки у ній витримують однакове навантаження. Так, до недостатньо розроблених треба, на наш погляд, віднести образ мандрівного лицаря Ріо. На відміну від його двійника Юдки, він майже не викликає ніякого співчуття. Таке собі перекотиполе. Автори намагаються пояснити його поведінку особливостями даної ним обітниці, яка прирікає Ріо на постійне служіння комусь, та від цього образ не стає привабливішим. Гадалося, що, покінчивши з місією парламентаря, Ріо залишиться на замкових бастіонах, щоб битися разом з своїми друзями-ворогами проти військ Сагора.

Складним і зрозумілим не до кінця є образ іншої представниці Інозем'я — Провідника Сале Кеваль. Як Ріо й Юдка, вона живе ідеєю помсти. Блискуче відтворено психологію негарної жінки, якій на мить посміхнулося щастя. Здавалося б, ось воно, очікуване довго кохання, а там шлюб, материнство... Та безжальна доля вирішує інакше. Князь Сагор вбиває коханого Сале, щоб звільнитися від непотрібного свідка. І Провідник зовні згасає. Їй залишається світ сновидінь, у яких Сале бачить себе не такою, якою є насправді: прекрасною, сміливою. Яка на рівних спілкується з Янголом Сили Самаелем. Це осередок нерозтраченої енергії, сил та емоцій! Її туга виявляється вряди годи, імпульсивно. Ось, наприклад, невеликий абзац, що суттєво доповнює характеристику образу: «Жінка турботливо поправила килим-ковдру

на Блудному Янголі. «Як на стомленому чоловікові», — сягнула дивна думка. Ледве торкаючись, помацала долонею лоба Зоряниці (холодний! мокрий...) — й легко збігла сходинками до просторого холу замку, а там й на двір». Зауважимо, що це вже не Сале Кеваль 1-ої частини — безжальний янгол помсти. Як і всі герої роману, вона до фіналу стає іншою, отримує змогу співчувати людям, й це миттєво помічає Той, що несе Світло, переводячи Сале з розряду «злих» до «злих-добрих» тіток.

Особливу групу в людності «Рубежу» складають образи, пов'язані з Україною. З допомогою авторів ми переносимося до яскравого і пістрявого світу, оспіваного І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком та М. Гоголем. Під тінню цих видатних українців і відбуваються усі події книги, що стосуються «земної» цивілізації. Зауважимо, що тут чатувала певна небезпека. Вступати до змагання з класиками літератури, з-за спин яких було видно й силует великого Кобзаря з його «Гайдамаками»... Для цього потрібна неабияка сміливість!

Зізнаємося, що ми не без упередження почали знайомитись з українськими сторінками «Рубежу», боючись зіткнутися або з черговим пасквілем, або з черговим панегіриком. На щастя, до справи узялися не космополіти або «сальні» (на відміну від «квасних») патріоти, а люди, які по-справжньому люблять свою Батьківщину. Минуле України відтворене досить точно й виразно, не дивлячись на деякі кроки у бік Альтернативної історії.

Чим відрізняється історія України в «Рубежі» від загальновідомої? Ну, хіба що тим, що у 1709 р. під Полтавою військо союзників (шведів та українців) перемогло «московського дракона» Петра І. От і все. Чого ж і ні? Україна просто відстояла деякі свої права і вольності. Та, судячи з подій роману, вона залишилася частиною конфедерації з Росією, адже для отримання візи на «закордонну» поїздку герої їдуть не до гетьманської столиці, а до Петербургу. Звичайно, свободи в українців у романі значно більше, аніж у реальному XVIII ст. Вони самостійно ведуть військові дії проти Туреччини. У них діє своє законодавство, а не закони Російської імперії. Однак є тут і сваволя «диких поміщиків», які користуються слабкістю центральної влади для

вирішення своїх проблем, і погроми, і полювання на відьом. Коротко кажучи, далеко не «тихий рай», а типове «століття безумне і мудре», як писав про XVIII ст. Радищев.

На наш погляд, треба бути вдячними авторам за друге відкриття України. Адже, відверто кажучи, класику зараз перечитують усе з меншим і меншим бажанням. Хіба що «проходять» її у школі. А так, узявши до рук новий гарний фантастичний роман, може хто й виповниться гордощами за наших предків. Якими вони були гарними людьми, які добрі пісні склали! Сотник Логин Загаржецький, його дочка Ярина, писарчук Хведір Єноха, осавул Ондрій Шмалько, пушкар Дмитро Гром — кожен з цих персонажів виписаний живим та колоритним. Одразу спливають у пам'яті рядки з «Енеїди» Котляревського:

*«Любов к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там груди сильніша од гармат».*

Декілька образів стоять у цій групі окремо. Це Іегуда бен-Йосип і пан Мацапура-Коложанський. Останній є особою історичною, яка реально існувала. Це типовий український Дракула або, точніше, Синя Борода. У ньому зібрано одразу кілька характерів: філософ-сибарит й чорнокнижник, розпусник й добрий дядечко-вихователь, хижий загарбник чужих земель й дбайливий господар, на захист якого горою виступають піддані.

Юдка, разом з «диявольською сімейкою», герой досить складний і суперечливий. З ним пов'язана проблема, яку свого часу так талановито втілював В. Гроссман у «Житті та долі». Це проблема геноциду єврейського народу. Сім'я Іегуди стає жертвою нальоту гайдамаків на Умань. Автори змальовують страшну й огидливу картину насильства, яка час від часу спливає перед очима героя. Коли читаєш ці сторінки, інколи спадають на думку крамольні речі: що гайдамаки — це звичайні бандити, а не народні герої-месники. І ось дванадцятирічний малюк (вік знаковий для іудейської релігійної філософії), який стає свідком погрому, прохає у Неба останньої милості. Він молить зробити його вбивцею, що не відає пощади. І, як в історії з Ріо, моління було почуте. З тої пори в Іегуді бен-Йосипі живуть дві людини: малюк, якому так і не судилося вирости, й Месник.

Суперечливість образу і полягає у цій роздвоєнності. Як малюк, від якого очікували у майбутньому великих справ, Юдка розумний і поетичний. В ньому втілилася й сплелася в одне ціле мудрість єврейського та українського народів. Він уміє тонко відчувати й переживати. Та Месникові доводиться користуватись усіма прийомами, навіть забороненими. І тому дзеркальним відбиттям сцени бузувірства гайдамаків Залізняка стає епізод узяття Юдкою села Гонтів Яр, зробленого ним кривавого весілля.

Усе ж і Іегуду бен-Йосипа не минула загальна доля усіх головних героїв «Рубежу». У фіналі він також порушує Заборону на милосердя до ворога і позбувається роздвоєння особи. Глибоко символічною стає сцена єднання трьох порушників Заборони: Юдки, Ріо й каф-Малаха. «Трое стояли там. Рудобородий мудрець, стрункий воїн і чудний бродяга. Сперечалися про щось; руками махали. Здавалося: ось зараз змахнуть сильніше і полинуть до широкого неба, так і не закінчивши суперечки. А й полинуть... Підуть хмарами, лише повернуться наостанці: ну, чого ж ви? Наздоганяйте!»

Фінал «Рубежу», майже як в усіх книгах письменників, залишає двоїсте враження. Не вистачає конкретики, чіткості, до яких нас привчили автори масової літератури і до якої ми звикли у нашій раціональній та жорсткій повсякденності. Чи попросив Зоряниця чогось у неба, так і не ставши дорослим? І усе, що відбувається у «Епілозі на землі й під небом», — це події «нашої» чи вже «потоїбічної» реальності? Чи здолані байдужі до всього бейт-Малахи? Як бачимо, питань багато. Однак відповідати на них повинен сам читач. Та все ж хочемо вірити, що героям «Рубежу» вготовано долю більш світлу, аніж у персонажів дилогії «Нам тут жити». Бо дуже ж вже вони всі симпатичні.

А що ж Кінець світу?... На щастя, він, як і в рецензованому романі, не настав.

І. В. Чорний